Rzeszów

שם בפולנית: Rzeszów

שם בגרמנית: Resche

שם בעברית: רישא ז'שוב

שם ביידיש: ריישע

נתוני אוכלוסייה:

השנה	כלל האוכלוסיה	יהודים
1757	(?)	1429
1800	(?)	3375
1880	11166	5820
1890	11953	5492
1900	15010	6374
1910	23688	8785
1921	24942	11361
1931	26902	11228

קישורים חיצוניים: רישא באתר JewishGen
ספר קהילת רישא

הערות:
רישא ממוקמת על אם הדרך שבין קרקוב ללבוב, כ55ק"מ צפונית מערבית לפשמישל (*Przemysl*), על שתי גדותיו של נהר הויסלוק (*Wisłok*). מיקומה של רישא על ציר המסחר המחבר את גליציה המזרחית עם חלקי פולין המערביים, היה המנוע המרכזי לצמיחתה של העיר. כבר בשנת1262 ידועה רישא כעיר הגבול שבין נסיכות רייסן לבין חבל 'פולין קטן'.
לאחר סיפוח חבל רייסן לפולין הוענקה ריישא לאציל הפולני יאן פאקוסלאב, שהיה ממקורבי המלך קז'ימיר הראשון, ובכתב זכויות משנת1354הוענקו לבעלי העיר סמכויות שונות ועל העיר הוחל החוק המגדבורגי.

עיקר צמיחתה של העיר חל במאות הט"ז-י"ז, עם התרחבות המסחר עם הונגריה. האישיות הבולטת ביותר מבין בעלי העיר היה האציל מיקולאי ספיטאק ליגאנזא במפנה המאות הט"ז-י"ז. הלה נזכר כמי שדואג לנתיניו. ההקלות על המכס שהטיל על סחורות הביאו לחיזוק המסחר בעיר ולקיומם של ירידים. הוא גם דאג לביצורה של העיר, ולארגון התושבים, יהודים ונוצרים, במערכי ההגנה והלחימה על העיר. הוא גם דאג לשיפור מצבן של האחוזות החקלאיות שסביב העיר, ולהקמה של מוסדות ציבוריים – בית מחסה ובית חולים. עם זאת, לאורך כל התקופה עד לכיבוש האוסטרי חוותה העיר עליות ומורדות בעקבות דליקות רבות שפקדו אותה, המלחמות עם העות'מנים והטאטרים במאות הט"ז-י"ז, וממלחמות השוודים בראשית המאה הי"ח שפגעו בעיקר במסחר, וממלחמות ירושה פנימיות בתוך משפחות האצולה אשר הביאו לעיתים לחורבן של ממש.

לאחר הכיבוש האוסטרי הועברו לעיר משרדי המחוז בשנת1782. באמצע המאה הי"ט ריישא כבר היתה לעיר מפותחת מבחינה כלכלית. הורחבו בה המוסודות הציבוריים הקיימים ונפתחו גם בתי ספר, וסמינר למורים. בנוסף, הוקמו מפעלים ובנקים לאשראי. במהלך מלחמת העולם הראשונה אמנם העיר לא נפגעה מבחינה פיזית, ולא נכבשה בידי הצבא הרוסי, אך החשש מפני הכיבוש הביא לבריחה של חלק מתושבי העיר היהודיים, ופעילות המסחר בעיר שותקה.

היהודים

בראשית המאה הט"ז היו ברישא כ90נפשות של יהודים לערך, אשר חיו בבתים שבבעלות הכנסיה. בעלי המלאכה בעיר היו מאוגדים היטב, ובכך כוחם והשפעתם על הרשיון לעיסוק באומנות כלשהי. זו בוודאי הקשתה על פרנסת היהודים. עם זאת , לקראת סוף המאה ה-17, יהודי רישא תופסים מקום מרכזי יותר בחיי העיר. מסמכים המעידים על שהעשירים שבין יהודי העיר מציעים לכסות את עלויות אחזקת הדרכים והגשרים. בראשית המאה הי"ז החלה הקהילה היהודית להתבסס, נוסד בית כנסת שהיה בנוי מלבנים ובסגנון הבארוק, ובעיר העתיקה כבר היה רחוב שלם שנקרא רחוב היהודים.

בעלי העיר האציל יירז'י ליגאנזא, שהיה קתולי אדוק, היה סבור שיש להטיל על היהודים ובני מיעוטים אחרים את כיסוי הגרעונות התקציביים של המדינה, והוא נהג כך בעיר שבבעלותו. במאה הי"ז היו מחויבים היהודים בכל החובות שבעיר, ואף הוטלו עליהם מיסים מיוחדים שונים. במחצית המאה הי"ז כבר יש רוב של יהודים בעיר החדשה של רישא. היהודים חויבו להשתתף בהגנת העיר ובבעלות כל גבר יהודי היה חייב להימצא רובה, וכן חובת השתתפות באימונים צבאיים. גם בית הכנסת עצמו הוסב למעין מבצר להגנת העיר. על היהוגים הוטלו חובות אחזקת הדרכים, הגשרים והביצורים באופן שווה לתושבים הנוצריים.

במפנה המאות הי"ז-י"ח חל שינוי משמעותי במצבם של היהודים. ראשית הותר ליהודים לרכוש בתים גם בעיר הישנה, ובשל מערכת היחסים הרעועה שבין העירונים הנוצרים וארמון בעלי העיר, החלה עזיבה של עירונים את העיר. בתים רבים בעיר העתיקה לא תוחזקו, ואף התמוטטו, וזו הפכה לשעת כושר ליהודים לרכוש בתים בחלק זה של העיר. עד אמצע המאה הי"ח רכשו היהודים כ26 בתים בעיר העתיקה, ורוב המסחר בה היה בידי יהודים. נוסף, החל מן המחצית השנייה של המאה הי"ז סוחרים יהודים מקיימים קשרי מסחר חוץ ענפים, יבוא ממזרח: מהונגריה וולאכיה והאמפריה העות'מנית, וממערב: מקרקוב ומן השווקים האירופאים הגדולים. מסוף המאה הי"ז החלה לקיים רישא קשרי מסחר אדוקים עם הירידים הגדולים בדאנציג וברסלאו, והיהודים תפסו בענף זה מקום מרכזי. מתוך473 מסוחרי רישא 412 היו יהודים. היהודים גם החלו להשתלב יותר באגודות בעלי המלאכה השונים, וחלקם קיבלו את תואר ה'אומן' המאפשר לפתוח עסק עצמאי בעיר. גם רוב רובו של המסחר הקמעונאי בעיר היה בידי יהודים. בתקופה זו החלה גדילה משמעותית באוכלוסייה היהודית, ובשל כך היה צורך לרכוש אדמות גם לצורך הקמת בית עלמין חדש והרחבתו בשנת1700 ו 1705. זאת למורת רוחם של חברי מועצת העיר ובעלי העיר.

בראשית ימיה של הקהילה שימש ככל הנראה כרב אחד מן הסוחרים שבעיר, שהיה גם בעל השכלה תורנית מספיקה, אשר קיבל שכר מסוים עבור פעילותו הרבנית. במסמכים מופיעים שמות רבנים מן השנים1628, 1648 , ובשנת1653נדפס באמשטרדם הספר 'פתח תשובה' שנכתב בידי רבי גבריאל בן 'יהושע העשל שוסברג הדר לעת עתה בק"ק רישא'. ככל הנראה מדובר בפליט ממאורעות ת"ח-ת"ט שהגיע לרישא והוציא שם ספר מוסר הערוך כפירוש לספר תהילים. מבין רבני העיר הידועים: ר' יעקב רישר מחבר ספר השו"ת הנודע 'שבות יעקב', ר' אריה ליב בן שאול שהיה גם אב"ד בקרקוב אשר לקח חלק פעיל בפולמוס אייבשיץ-יעב"ץ, ואשר הכריז חרם על המקובל הנודע ר' משה חיים לוצאטו – הרמח"ל. במחצית השנייה של המאה הי"ט נודע הרב צבי הירש אורנשטיין מבריסק דליטא, ור' נתן לוין מברודי שהיה רב קודם לכן ברוהאטין. ר' נתן לוין היה פעיל חשוב גם בפוליטיקה הארצית הפולנית, ואף נבחר כציר לסיים הפולני.

החל מאמצע המאה הי"ח מצבה הכלכלי של הקהילה היה קשה מאוד, ומתחילת שנות השישים של אותה המאה החלה תופעה של בריחת פרנסי הקהילה מן העיר ואי הגשת חשבונות. לאחר הכיבוש האוסטרי ביקשו היהודים לבטל את חובותיהם מתקופת השלטון הפולני, אך ללא הצלחה. יהודי רישא נפגעו גם הם מן הגזירות, המיסים וההגבלות התעסוקתיות שחוקקו השלטונות האוסטריים, אך במקרים רבים הצליחה הקהילה לעקוף את ההגבלות השונות. עם פרוץ 'אביב העמים' בשנת1848 , התגבשה ברישא ברית פולנית-יהודית, של יהודים עם הפולנים הליברלים. אך יחד עם שיתופי הפעולה התגברו אירועים אנטישמיים והטפה כנגד יהודים, ואף עלילות דם שונות. בבחירות החופשיות הראשונות למועצת העיר נבחרו13 חברי עירייה יהודיים מתוך 36 , אך היו מקרים שמספר היהודים היה קטן יותר בגלל חילוקי דעות פנימיים. בבחירות של1913 היו 18נציגים יהודים במועצת העיר. במהלך המאה הי"ט, בדומה לערים אחרות בגליציה, נמנו רבים מתושבי העיר על פלגיה השונים של החסידות. ריבוי הגוונים הביא גם למאבקי כוח על השליטה במוסדות כמו 'הקלויז הגדול', אשר הביא גם להתערבות של המשטרה.

החל משנות התשעים של המאה הי"ט החלה ברישא פעילות ציונית ענפה. כבר בשנת1891 נוסדה תנועת 'חובבי ציון', וזו גררה מתקפה בשנת1894 בסדרת מאמרים בעיתונות הפולנית המקומית. בשנת 1897 הוקמה ישיבה בראשותו של חסיד דז'יקוב, ר' יקותיאל אריה קמלהאר, שהיה גם היסטוריון והוגה חסידי מודרני. ובשנת1898 הוקם בית-ספר משלים 'שפה

ברורה' ללימודי עברית. ובשנת בראשית המאה העשרים נוסדו בזה אחר זה ארגונים ציוניים כמו אגודת 'השחר' שפעלה בבתי המדרש להחדרת הרעיון הציוני, אגודת הנשים 'שולמית', 'המזרחי', מפלגת 'פועלי ציון'. ב1910נוסד ארגון מכביה אשר פעל להקמת ספרייה ציבורית כללית ואולם קריאה, וכן נוסדו בעיר מועדונים להשאלות ספרים ביוזמת הארגונים הציוניים.

מלחמת העולם הראשונה

כאמור, במהלך המלחמה לא הופגזה העיר, ולא נכבשה בידי צבאות זרים. עם זאת, חששם של יהודים רבים מפני הצבא הרוסי הביא לעזיבה של רבים בערים בעומק הקיסרות האוסטרית, ובעיקר לוינה. עם תום המלחמה ויסודה של פולין החופשית, החלו אירועים אנטישמיים ומעשי טרור מצד האוכלוסיה המקומית ומצד חיילי הגנראל האלר. כנגד המליציות הפולניות הקימו חיילים וקצינים משוחררים מן הצבא האוסטרי מליציה יהודית, שנועדה להגן על היהודים. היהודים הואשמו בהאשמות שונות, מגניבה והפקעת שערים ועד רצח נערה נוצריה לצורכי פולחן. וב1919 התחולל פוגרום במשך יומיים בו נפצעו כ200 יהודים, חולל בית הכנסת הגדול וספרי התורה שבו ונשדדו עשרות בתים ובתי עסק של יהודים. רק לאחר הגעת תגבורת צבאית מירוסלב הושלט הסדר בעיר. הנזק הכספי הוערך בכ3מיליון כתרים, ונתפסו מספר אחראיים באירוע. חלקם נידונו למאסר עולם וחלקם לשנים בודדות בבית הכלא. בעקבות הפוגרום פנתה הקהילה היהודית לממשלת פולין בורשה בדרישה לחקור את האירוע, וכן לנציגות ארצות הברית. בעיר ביקר שגריר ארצות הברית, וועדת חקירה שבראשה עמד מנהיג מפלגת האיכרים הפולנית, שהיה לימים ראש ממשלת פולין.

המצב הכלכלי של יהודי העיר בתקופה זו שבין שתי המלחמות היה רעוע. הקיפאון הכלכלי ומיעוט המסחר פגע בשכבת הסוחרים, שמנתה את החלק העיקרי של המשתכרים בעיר, וכן התחרות עם איגודי סוחרים פולניים. ארגון הג'וינט פתח קופת גמילות חסדים שהעניקה הלוואות ללא ריבית לנזקקים. בתום המלחמה הוקם בעיר בית יתומים ומחסה, בית זקנים, ובית תמחוי. בתקופה זו הלכה והתגברה הפעילות הציונית בעיר, ואף אורגנו קבוצות הכשרה לעלייה ולעבודה חקלאית בארץ ישראל. בנוסף, הוקם סניף של 'אגודת ישראל' והוקם בית ספר חרדי לבנות 'בית יעקב'. בנוסף, נמשכה פעילות התרבותית: הוקם בית עם חדש, הוקמה אוניברסיטה עממית ומועדון ספורט 'בר-כוכבא'.

מלחמת העולם השנייה

עם פרוץ המלחמה הופצצה העיר, המפעלים שבה ומסילות הברזל. פליטים אשר ניסו לברוח מזרחה נתפסו בידי חיילי הצבא הגרמני-הנאצי שהתקדמו במהירות רבה. הללו השיבו אותם בחזרה לעיר לאחר התעללות ואיומים ברצח. כבר בספטמבר1939 הרסו הגרמנים את בתי הכנסת הגדולים בעיר, והחלו בחטיפת יהודים לעבודות כפיה, מעשי התעללות והשפלה, שוד וגזל. מפעלים בבעלות יהודית הועברו לידיים 'אריות', והוטלה החובה לשאת סרט כחול לבן עם מגן דוד על הזרוע מגיל12 ומעלה. באוקטובר 1939הוקם יודנראט ומשטרה יהודית, אך כשלושה חודשים מאוחר יותר הוצאו להורג בפומבי יו"ר היודנראט ומספר חברי המועצה בתואנות שונות, והללו הוחלפו באחרים.

כבר בדצמבר1939 הובאו לרישא יהודים ממערב פולין – שלזיה עילית וסביבת לודז', והללו שוכנו בבנייני מוסדות הקהילה. בקיץ ובסתיו1941 החלה עקירת יהודים מן השכונות המעורבות, והחל ריכוז היהודים בגטו שנסגר סופית בתחילת חורף 1942 . במשך כל הזמן הזה הצליחו אנשי היודנראט להקים בתי מלאכה שונים, מכבסה והיתר לעבד חלקת אדמה באדמות שסמוכות לגטו לגידול תפוחי אדמה. כמו כן הוקם בית ספר, ואורגנו קורסים מקצועיים לצורך שילובם של צעירים בבתי המלאכה השונים. ביוני1942 רוכזו ברישא יהודים מערים ועיירות שונות בסביבה, ואוכלוסיית הגטו עלתה מ 12500 ל 24000 איש. ב 07.07.1942 החלה האקציה הראשונה, ברציחתם של כל החולים בבית החולים היהודי שבגטו, למחרת החל ריכוזם של יהודי הגטו, ושליחתם לבית העלמין היהודי. הזקנים והחולים הועלו למשאיות ונשלחו ליער רודנה הסמוך, שם הוצאו להורג ביריה, ושאר האנשים והנשים נשלחו לתחנת הרכבת ומשם למחנה ההשמדה בעלז'ץ. רק מי שהוגדר בידי הגרמנים ככשיר לעבודה הוחזר לגטו. אקציה זו התרחשה בארבעה שלבים בין התאריכים08-18.07 . לאחר כחודש רוכזו כל הנשים שלהן היו ילדים קטנים עם ילדיהן ושולחו אף הן למוות. אקציה נוספת התרחשה ב15.11.1942 , וגם בה נרצחו ילדים, זקנים וחולים ביער רודנה והשאר נשלחו למחנה המוות בבעלז'ץ. שאר היהודים שנותרו בגטו חולקו לשניים: חלקו המזרחי של הגטו הפך למחנה עבודה, ובו אגף לגברים ואגף לנשים, וחלקו המערבי של הגטו היה עבור נשים, זקנים ילדים וכל מי שהוגדר כבלתי כשיר לעבודה. בסוף אוגוסט או תחילת ספטמבר1943 חוסלו שני הגטאות, חלקם נרצחו במקום, חלק קטן נשלח למחנה עבודה בשבניה ורוב היהודים נשלחו למחנה ההשמדה באושוויץ. רק כ160 איש נותרו בכדי לפנות את הרכוש ולהכינו למשלוח לגרמניה. חלק מן הקבוצה הזו הצליח לברוח ולהסתתר. בתחילת פברואר1944 נשלחו 15 היהודים שנותרו מתוך אותה הקבוצה למחנות העבודה באזור. במהלך המלחמה התארגנו קבוצות של יהודים פרטיזנים בלחימה בנאצים ביערות, וחלקם אף ביצעו כמה פעולות מוצלחות כנגד הצבא הגרמני הנאצי. רוב האוכלוסייה הפולנית הייתה עוינת ליהודים, אך בתוכה נמצאו כמה חסידי אומות עולם אשר סייעו ליהודים רבים להינצל, וביניהם אף מנהל בית חרושת גרמני, אשר הציל כמה יהודים בביתו. בתחילת אוגוסט1944 שוחררה רישא בידי הצבא הסובייטי, ואט אט התקבצ כ 600 יהודים ברישא, רובם לא מתושבי המקום בתחילה. אמנם הם זכו ליחס עוין מצד הפולנים שבעיר, וכמעט פוגרום שנערך בהם ביוני1945 הביא לעזיבת היהודים את העיר, וב 1957כבר לא נמצא ברישא אף יהודי.

(רועי גולדשמידט)

מקורות:

גרשון דוד הונדרט, גאולה קטנה ומעט כבוד: החברה היהודית בפולין-ליטא במאה הי"ח, ירושלים2008.

משה יערי-וואלד (עורך), קהילת רישא: ספר זיכרון, תל אביב תשכ"ח.

פנקסי הקהילות, ג, עמ'155-170.

אזור היסטורי-תרבותי: Western Galicia

פריטים רלוונטיים לקהילה

כותרת	סוג הפריט	שנה
"Sprawozdanie z urzędowania tymczasowego zarząd...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1907
1.Korespondencja z MSW w sprawie zmian imion, s...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1906
Akta dot. organizacji zatwierdzenia statutów gm...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1846
Correspondence with the Landesgubernium , repor...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1829
Correspondence with the Landesgubernium about J...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1846
Correspondence with the Landesgubernium about s...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1773
Correspondence with the Landesgubernium about t...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1797
Correspondence with the Landesgubernium and dis...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1830
Correspondence with the Landesgubernium and pro...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1841
Correspondence with the Landesgubernium regardi...	אינדקס מהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי	1827

פריטים נוספים

Source URL: http://jgaliciabukovina.net/he/node/111093